

Л. В. Барановська, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти
Національного авіаційного університету

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ВСТАНОВЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ РІВНОВАГИ В СИСТЕМІ «ВИКЛАДАЧ–СТУДЕНТ»

Статтю присвячено обґрунтуванню значення комунікативної рівноваги в системі «викладач–студент». Описано основні причини виникнення різноманітних комунікативних бар'єрів, які порушують психологічну рівновагу в педагогічному спілкуванні. Проаналізовано такі бар'єри, як «авторитет», «уникнення». Прیدілено увагу групі бар'єрів «нерозуміння», які виникають за низького рівня володіння мовою не її носіями чи некоректного використання її засобів носіями мови (семантичний, фонетичний, стилістичний бар'єри). Запропоновано основні шляхи, засоби запобігання випадків порушення комунікативної рівноваги в системі «викладач–студент».

Основними методами, використаними для підготовки статті, є аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми формування комунікативної компетентності студентів, порівняння, узагальнення.

***Ключові слова:** професійно-педагогічне спілкування, комунікативна рівновага, система «викладач–студент», комунікативні бар'єри.*

Постановка проблеми та її актуальність. Педагогічна діяльність, зорієнтована на формування у ВНЗ студента як фахівця певної галузі, передбачає щоденні контакти науково-педагогічного працівника з об'єктами цієї діяльності. Тобто мова йде про особливий вид спілкування – професійно-педагогічне. Воно виступає як інструмент впливу, тому звичайні умови й функції спілкування набувають тут додаткового «навантаження», оскільки з аспектів загальнолюдських перетворюються на компоненти професійно-творчі. Професійно-педагогічне спілкування є системою органічної соціально-психологічної взаємодії педагога та вихованців, а його змістом – обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємовідносин за допомогою комунікативних засобів. Педагог є активатором цього процесу, організовує його та управляє ним, тобто виступає його суб'єктом.

У процесі професійно-педагогічного спілкування важливим є встановлення комунікативної рівноваги, коли учасники взаємодії почуваються психологічно комфортно й налаштовані на подальшу співпрацю. Однак досягти цього може не завжди навіть досвідчений викладач, який оволодів педагогічною майстерністю та центром своєї активності й фаховою цінністю вважає особистість студента. Це пояснюємо наявністю певних причин, які можуть призвести до порушення комунікативного балансу. Науково-педагогічний працівник має розуміти їх для запобігання виникнення комунікативних бар'єрів та управління можливими педагогічними конфліктами.

Мета статті полягає в з'ясуванні ролі комунікативної рівноваги для ефективної спільної діяльності науково-педагогічного працівника і студента.

Викладення основного матеріалу дослідження. Викладач вищого навчального закладу як суб'єкт професійної підготовки виконує різноманітні функції: управлінську (керування процесами навчання, виховання й розвитку кожного студента); функцію продукування (проведення наукових досліджень, упровадження їх результатів в освітню практику, підготовка навчального та методичного забезпечення фахового навчання студента); трансформаційну (перетворення учіння на неперервну діяльність із трансформації знань студентів в уміння і навички; поглядів, ідей, звичок – на переконання, риси характеру й громадянську позицію); спонукальну (постійне сприяння підвищенню рівня вмотивованості студентів до оволодіння професійною діяльністю); розвивальну (створює сприятливі умови для духовного, інтелектуального, фізичного, фахового розвитку студентів, їхніх особистісних якостей, що, своєю чергою, допомагає самоствердженню майбутніх фахівців); соціалізацій (сприяє адаптації студентів-першокурсників до умов нового для них освітнього, наукового, дозвіллевого, побутового середовища та їхнього поступового долучення до квазіпрофесійного та фахового середовища); виховну (формує в студентів науковий світогляд, ціннісні орієнтації, моральні якості й вищі почуття), прогностичну (сприяє створенню траєкторії їхнього найближчого особистісного розвитку, прогнозує перспективи їхніх професійних

досягнень); культурологічну (викладач вищої школи є носієм національної мови й культури, особистістю із сформованою національною самосвідомістю, носієм педагогічної й професійної культури, що є зразком для наслідування студентами) [1].

Така багатовекторність педагогічної діяльності здійснюється в умовах постійних контактів із студентами, що потребує встановлення між ними комунікативної рівноваги, незважаючи на те, що об'єкти цієї діяльності можуть перебувати в різноманітних кризових станах: *криза професійного вибору* виявляється в дисонансі між без інтересу обраною професією та необхідністю здобуття вищої освіти (амбівалентність цієї ситуації може спричинити розвиток у студентів багатьох особистісних проблем та появу психосоматичних розладів); *криза залежності від батьківської сім'ї* виявляється в тому, що студенти живуть окремо від батьків, демонструючи тенденцію до самостійності, проявляючи особистісну зрілість, водночас вони відчувають емоційно-особистісну та побутову (особливо матеріальну) залежність від них; *криза інтимно-сексуальних стосунків* пов'язана із посиленням в студентському віці потреби в інтимно-особистісних стосунках із психологічно та духовно близькою людиною та неможливістю самостійного фінансового її забезпечення і наявністю проблем із житлом, відсутністю перспективи працевлаштування; *кризові ситуації в навчально-професійній діяльності* можуть спричинитися психотравмувальними особливостями організації навчального процесу, контролю навчальних досягнень студентів [2].

Установлення комунікативної рівноваги – критерій ефективності професійно-педагогічної взаємодії. Розрізняють два види комунікативної рівноваги: горизонтальна й вертикальна. Горизонтальна комунікативна рівновага – це адекватне прийняття у суспільстві правил виконання ролі рівноправного співрозмовника (за ступенем знайомства, за віком, за службовим статусом, за соціальним станом). Досягти горизонтальної комунікативної рівноваги – означає відповідати рольовим очікуванням рівних тобі; спілкуватися із співрозмовником у межах прийнятих у суспільстві правил ввічливості й поваги. Вертикальна комунікативна рівновага виявляється в дотриманні норм спілкування, прийнятих для осіб, які перебувають у нерівних позиціях по вертикалі: викладач – студент, керівник – підлеглий; старший – молодший; той, що знаходиться вище в соціальній ієрархії – той, що в ній знаходиться нижче. Попри відмінності в означенні даних феноменів, для встановлення і горизонтальної, і вертикальної комунікативної рівноваги важливим є дотримання прийнятих у суспільстві рольових норм. Якщо рівний не керує рівним йому, керівник – не принижує, викладач – поважає гідність студента, син слухає батьків, підлеглий – ввічливий і т. ін., то комунікативної рівноваги дотримано.

Перешкодами на шляху встановлення комунікативної рівноваги можуть бути суттєві відмінності між комунікантами (у віці, рівні освіти, в досвіді діяльності, у світосприйнятті, у віросповіданні тощо). Саме ці відмінності можуть спричинити проблеми в спілкуванні, тим самим створюючи певні бар'єри. Комунікативні бар'єри – це типові труднощі, які виникають у спілкуванні людей під дією певних об'єктивних чи суб'єктивних причин і перешкоджають встановленню взаємодії між ними. Комунікативні бар'єри виникають унаслідок дії психологічних факторів – різних диспозицій, установок, ціннісних орієнтацій, людей, їхніх індивідуально-психологічних особливостей [3].

Серед бар'єрів спілкування можна виокремити *власне комунікативні*, тобто ті психологічні перешкоди, які виникають між партнерами по спілкуванню на шляху адекватного сприйняття інформації. Так, Ю. С. Крижанська [4] виділяє три комунікативні бар'єри у процесі ділового спілкування (професійно-педагогічне також є спілкуванням у діловій сфері): «авторитет», «уникнення», «нерозуміння». Сутність бар'єру «авторитет» можна з'ясувати таким чином: поділяючи людей на авторитетних і неавторитетних, ми довіряємо лише першим. Тобто довіра чи недовіра є персоніфікованими й не залежать від об'єктивності інформації (наприклад, люди похилого віку мало дослухаються до думки й порад молодих, молодь іноді вважає поради виховного плану викладача проявом консервативності, старомодності). Довіра залежить від соціального стану, належності до реальної «авторитетної» групи, привабливого зовнішнього вигляду, доброзичливого ставлення до адресата впливу, компетентності, щирості. З огляду на зазначене, шляхом встановлення комунікативної рівноваги в таких випадках є відстоювання особистої думки, підтверджене багатьма аргументами та долучення студентів до колективного обговорення проблеми.

Бар'єр «уникнення» виникає тоді, коли людина ухиляється від контактів із співрозмовником, докладає зусиль, щоб не сприймати повідомлення. Щоб нейтралізувати цей бар'єр, необхідно привернути увагу й утримати її. Велике значення, особливо в процесі взаємодії із студентами, мають актуальність і важливість, новизна інформації, нестандартність її подання,

несподіваність, інтенсивність передачі інформації, звучність голосу та його модуляція.

Бар'єр «нерозуміння» виникає тоді, коли інформація «не доходить» до адресата (ми її не розуміємо, не бачимо чи не чуємо). Своєю чергою, нерозуміння буває різним:

– *фонетичним* (виникає під час спілкування носіїв різних мов, коли порушуються орфоепічні норми – норми правильної вимови звуків);

– *семантичним* (співрозмовники вкладають різний смисл у сутність слів; до виникнення цього бар'єра призводить і використання жаргонних слів, сама природа яких передбачає кодування їхнього значення таким чином, щоб процес їх декодування був відомим лише користувачам цих стилістично знижених слів).

Ми можемо мати справу і з професійним жаргоном. Наприклад, фахівці галузі цивільної авіації та представники інших сфер фахової діяльності поряд з літературною лексикою, котра є засобом професійної взаємодії в стандартизованих, офіційних ситуаціях, активно послуговуються й лексикою, котра має розмовний, неофіційний характер та емоційну забарвленість. Це лексика обмеженого вжитку. Із нею студенти авіаційно-технічного ВНЗ можуть зіткнутись під час виробничої практики на авіаційних підприємствах. До жаргонної професійної лексики належать, наприклад, такі зразки: борт – повітряне судно; курятина – бортове живлення; чотири дев'ятки – нормальна погода; каміння з неба – сильний дощ; м'ясорубка – гвинтовий двигун; лопухи – закрилки; дірка – ілюмінатор; роги – штурвал; бортач – бортмеханік; птах-говорун – бортрадист; позолотити киль – сісти під захід сонця; повний рот землі – катастрофа; кинути колеса – випустити шасі; сороконіжка – «Мрія». Нерозуміння студентами смислу цих лексем може спричинити когнітивний дисонанс, шляхом виходу з якого можуть бути їхні запитання та прохання щодо уточнення значення слів, наведення загальноживаних відповідників і синонімів наукових термінів.

Крім семантичного бар'єра нерозуміння, виокремлюють також *стилістичний бар'єр*. Він виникає в спілкуванні, коли засоби є невідповідними ситуації спілкування, особливостям співрозмовників. Такий бар'єр найчастіше виникає в період адаптації студентів молодших курсів як до організації навчально-виховного процесу у ВНЗ, так і до зовсім інших, ніж у загальноосвітній школі, функцій викладача. Виникнення стилістичного бар'єра спостерігається й тоді, коли форми інформації та її зміст не відповідають основним правилам структурування інформації – правилу рамки й правилу ланцюжка. Суть *правила рамки* полягає в тому, що початок і кінець інформаційного ряду запам'ятовують краще, ніж середину (у цьому виявляється й один із законів пам'яті – закон краю). Варто зауважити, що в особистому первинному спілкуванні найважливішою частиною розмови є початок, а при неодноразовому діловому спілкуванні – її кінець. *Правило ланцюжка* виявляється в тому, що вся інформація має бути певним чином вибудована, впорядкована, систематизована, з'єднана в ланцюжок.

У професійно-педагогічному спілкуванні може виникати й *логічний бар'єр нерозуміння*, коли відсутня послідовність та системність у викладенні інформації. Це спостерігається тоді, коли відсутня внутрішня структура промови, не дотримано основних логічних правил, аргументація є недостатньою чи недостовірною. Якщо цей бар'єр спричинює викладач, то йому необхідно ґрунтовніше й структурованіше готуватися до занять, доречно використовувати засоби унаочнення матеріалу (схеми, діаграми, рисунки, таблиці), презентації. Якщо проблема зумовлена діяльністю студента, це зокрема притаманно особам з емоційним або плутаним типом сприймання, науково-педагогічний працівник має допомогти йому в напрямі вироблення умінь синтетико-аналітичного сприймання.

Ми аналізували бар'єри, які виникають при передачі інформації. І. А. Стернін [5] розуміє поняття «комунікативні бар'єри» ширше. Це певні перешкоди, які виникають у процесі спілкування людей як у процесі передавання інформації, сприймання співрозмовниками один одного, так і під час взаємодії. Серед них він разом із Н. В. Лебедевою [6] виокремлює *культурні бар'єри*, зумовлені відмінностями в національних культурах співрозмовників, рівні їхньої освіченості, в релігійних віруваннях. Такі бар'єри є типовими для полікультурного освітнього середовища технічних ВНЗ, де питома вага іноземних студентів є значною. Етноцентризм є найяскравішим бар'єром у міжкультурному спілкуванні. Він виникає у зв'язку з тим, що відбувається сприйняття й інтерпретація поведінки інших через призму своєї культури: оцінка відмінностей між етнічними групами відбувається за принципом: «ми – кращі, вони – гірші». Суть етноцентризму – в тенденції використання стандартів своєї групи для оцінювання інших груп, у розміщенні своєї групи на вершині ієрархії і розгляді інших – як нижчих. Н. В. Лебедева [6]

зазначає, що всім людям *властиво*:

- 1) вважати те, що відбувається в їхній культурі, природним і правильним; те, що відбувається в інших культурах – неприродним і неправильним;
- 2) розглядати звичаї своєї групи як універсальні: що добре для нас, добре й для інших;
- 3) вважати норми, ролі, цінності своєї групи безумовно правильними;
- 4) вважати допомогу й кооперацію з членами своєї групи природною;
- 5) діяти так, щоб члени своєї групи були у вигаді;
- 6) пишатися своєю групою;
- 7) відчувати неприязнь до інших (зовнішніх) груп.

Суб'єктом встановлення в цьому випадку комунікативної рівноваги має бути викладач, який своєю полікультурністю демонструє зразки глибокого інтересу до вивчення культурного спадку усіх народів світу, поваги до національних і релігійних особливостей студентів.

Існують бар'єри, пов'язані з *відмінностями у потребах, мотивах, життєвих цілях*. Для їх уникнення або для встановлення комунікативної рівноваги за їх наявності в системі «викладач–студент» науково-педагогічний працівник має апелювати до наявної в нього системи психологічних знань про вікові та індивідуально-психологічні особливості студентів, до знань з теорії мотивації, теорії поля, когнітивної теорії тощо.

Найпоширенішими у професійно-педагогічній сфері є різноманітні *психологічні бар'єри*, зумовлені особливостями психіки співрозмовників, суттєвими відмінностями психології комунікантів. Оптиміст і песиміст бачать одне й те саме, але сприймають і розуміють його по-різному; невідповідність реакції на світ, різні вчинки людей спостерігаються в меланхоліка і флегматика (сенситивний і несенситивний типи); у холерика й меланхоліка (екстравертований та інтровертований типи). По-різному вступають у комунікативні контакти сангвінік і флегматик (пластичний і ригідний типи). Ці невідповідності створюють труднощі у спілкуванні. На спілкування впливає така *психологічна* якість, як *самоконтроль*. Люди з високим рівнем самоконтролю зорієнтовані на саморозкриття, прагнення дізнатися про співрозмовника і зрозуміти його; краще визначають фальш, нещирість, обман у спілкуванні. Вони добре контролюють свої емоції і здатні справити те враження, на яке очікують.

Висновки. У наведеному вище матеріалі нами схарактеризовано різні види комунікативних бар'єрів, які з різних причин і за різних обставин виникають у навчально-виховному процесі ВНЗ з підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності. Їхня наявність є закономірним явищем з огляду на рольові, вікові, інтелектуальні, культурні, світоглядні, індивідуально-психологічні відмінності учасників професійно-педагогічної взаємодії. Однак комунікативні бар'єри спричиняють тимчасові або тривалі труднощі, які перешкоджають встановленню психологічно сприятливих стосунків між учасниками навчально-виховного процесу та створенню педагогічних умов ефективною навчальною і професійною діяльністю. Саме тому актуальною є їхня співпраця із встановлення комунікативної рівноваги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановська Л.В. Педагогіка та психологія вищої школи : навч. посібник // Л. В. Барановська. – К. : НАУ, 2015. – 240 с.
2. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи : навч. посібник // Л. Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К., 2006. – 320с.
3. Барановська Л.В. Психологія ділового спілкування : навч. посібник // Л.В. Барановська, Н. В. Глушаниця. – К. : НАУ, 2016. – 283 с.
4. Крижанская Ю. С. Грамматика общения / Ю. С. Крижанская, В. П. Третьяков. – Л. : ЛГУ, 1990. – 208 с.
5. Стернин И. А. Практическая риторика : учебн. пособие / И. А. Стернин. 5-е изд., стер. – М.: «Академия», 2008. – 272 с.
6. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию / Н. М. Лебедева. – М. : Ключ-С, 1999. – 224 с.

ОСНОВНЫЕ ПУТИ УСТАНОВЛЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОГО РАВНОВЕСИЯ В СИСТЕМЕ «ПРЕПОДАВАТЕЛЬ – СТУДЕНТ»

Резюме. В статье обосновано значение коммуникативного равновесия для системы «преподаватель – студент». Представлены основные причины возникновения барьеров установления коммуникативного равновесия в данной системе. Проанализированы разные типы коммуникативных барьеров, предложены пути предупреждения их возникновения и установления положительной эмоциональной атмосферы в условиях профессионально- педагогического общения.

Ключевые слова: профессионально-педагогическое общение, коммуникативное равновесие, система «преподаватель-студент», коммуникативные барьеры.

L. Baranovska

MAIN WAYS OF THE COMMUNICATIVE EQUILIBRIUM FIXING IN THE «TEACHER AND STUDENT» SYSTEM

Summary. In the article general ways of the communicative equilibrium fixing in the «teacher and student» system are justified. Main reasons of appearance barriers of the communicative equilibrium fixing in this system are presented. Different types of the communicative barriers are analyzed, ways of its prevention and positive emotional atmosphere formation in the professional and pedagogical intercourse are proposed.

Key words: professional and pedagogical intercourse, communicative equilibrium, «teacher and student» system, communicative barriers.